

Holl Béla

ANYANYELVÜNK, IMÁDSÁGUNK...

„...Miképpen a járást kised korunkban, nem egyéb oktatásból tudgyuk, hanem járásból: úgy az Imádkozást gyakor imádkozással tanuljuk...”

(Pázmány: Prédikáció az imádságról.)

Az egyén és közösség életének benső párhuzama megnyilvánul az anyanyelv és imádság benső rokonságában is. Életünk első kötöttsége szabatosan megfogalmazott, megtanult, mondhatnók irodalmi szövege többnyire az imádság volt. És a közösség irodalmi nyelvének kezdeteinél is imádságos szövegekkel találkozunk. Anyanyelvünk és imádságunk erre a bölcsőbeli találkozására szeretnénk emlékezni *Pázmány Péter*, a „Magyar Nemzetnek hűségés Dajkája” éppen háromszázötven esztendő *Imádságoskönyv*-ével.

„A Nyelv — írja Pázmány a „nyelvnek vétkeirül” írt prédikációjában — nem csak szükséges, de felette hasznos... mert ezáltal jelentyük egymásnak gondolatunkat, tanácsunkat, igyekezetünket, szándékunkat... Szüből származik a szó: A Nyelv a szünek csapja. Azért a mivel szívünk vetelkedik, az foly nyelvünkre... a mit szívünk akar, nyelvünk azt emlegeti... A Nyelv ha oktat, tudatlanságtól szabadít: ha énekel, gyönyörködtet: ha dorgál, jobbit: ha biztat, szüvesít: ha bátorít, vigasztal: ha fenyeget, tartóztat. A Nyelvnek köszönnyük, hogy a vad és oktalan módon élő emberek, Városok farsaságába szállottak, és emberi életet tanultak...”. De az anyanyelvnek bölcséletét és szociológiáját így, dióhéjba foglalva, nem hagyhatja el a vallás szempontját sem: „...Mind ezeknél böcsületesh, hogy a Nyelv Isteni tiszteletnek Temjényezője: Mert a végre adatott a Nyelv, hogy ezzel dicsírvük, és hál'adásokkal magasztallyuk Istenünket...”. Pázmány élete végére (a Prédikációk halála előtt jelentek meg) irodalmi működésének egészével megérlette gyakorlatban is ezeket a gondolatokat, de az anyanyelvnek mindennél „becsületesh” szerepe, funkciója, az „Isteni tiszteletnek Temjényezője”, már pályája elején foglalkoztatja. 1606-ban, gráci tanári évei közben, a híres jezsuita kollégium katedrájához kötve, de hazájáért tenni vágyó lendülettel sok „mindennapi külömb-külömb foglalatossági” között imádságokat szedeget össze. Hiányzik ugyanis a legalapvetőbb lelki segítő, a magyarnyelvű imádságoskönyv. A középkor végének kódexei már alig-alig és csak egyesek számára hozzáférhetők. Itt-ott (gyér emlékeinkből tudjuk) kézzel írogatnak, másolgatnak, latinul vagy magyarra fordítva, közösségi vagy egyéni, személyes jellegű imádságokat, gyűjteményeket (Nyéki Vörös Mátyásét a Nemzeti Múzeum őrzi). Nyomatott imádságoskönyvünknek, az egyetlennek csak a híre maradt meg: Fejérvári István esztergomi érsek adta ki Prágában, 1594-ben, de egy példányát sem ismerjük. Vásárhelyi Gergely a Catechismus-ába (1604-ből) néhány imádságot is bevesz. Mindezek azonban távolról sem elégíthették ki az ájtatos igényeket. Már pedig

a következő század imádságoskönyv-tömege tanú rá, hogy ezek az igények ugyancsak régen megvoltak.

Erre vallanak Pázmány Imádságoskönyvének egymást sűrűn követő kiadásai. Maga a szerző életében négyszer javította, bővítette új kiadásra. „Az mennyire pedig eszemben vehettem, — írja az 1610-es, második kiadás előszavában — nem volt mindenestül haszontalan fáratságom, (kiért az én Istenemnek szent neve, örökké áldott legyen). Mert minden rendektől nagy kedven fogadtaték, és nagy hamar ugyan mindenestül úgy el is oszla az ennyehány száz könyvecske, mellyet elsőben nyomtattak vala, hogy immár az kik szorgalmatosan keresik, sem kaphatnak hasonló könyvecsket...“ Az első száz év alatt tíz kiadását ismerjük. Szinte valamennyiben visszatér a panasz: „...szorgalmas kereséssel is igen szűkőn, avagy immár nem is találhatni vala...“ (1665).

Erről ír, immár irodalomtörténeti távlatból, „Az Nagy-Szombati Academiának Könyv-Nyomtatója“ az 1753-as kiadás előszavában:

„Sok külömb-külobb új meg új magyar Imádságos könyveket látunk a Keresztények kezein forogni; de mását ennek, mellyet most bötűnkkel tizen-kettedikszer ki-botsátunk, nehezen hiszem, hogy találhassuk. Kapnak sokan az elméknek ujjanon faragott munkáin: de hosszú út választja-meg a lovat, hosszú údó mutatja-ki a Könyvnek mi voltát. Bóldog emlékezetű Pázmány Péter Esztergomi Erseknek, és Cardinálnak, nagy bölts Theologusnak ki-botsáttatott sok könyveivel között, a mennyire tudhattuk hitelre méltó írásokból, ezen Könyvecske volt az első: azért már több mint száz esztendőjt jóval fellýűl haladott. Az otától fogva hány más meg más böttüket mind Betsben, mind Magyar Országban kapottat, legyen, nem tudhattuk; de hogy minden üdöben, és mindenütt igen kedves vólt, és ottan ottan kézre oszlott, azt tudgyuk, és láttyuk. Ha imádságokat kívánsz, itten minden üdöre, minden szükségeldben, és minden rendbéli személyekhez alkalmaztatott, az Anyaszentgyházról és Szent Atyáktól vótt, és már Magyarra fordított szép régl könyörgéseket találsz. Az Mi-Atyánknek, és üdvözlegy Máriának, hasonló-képpen a Szent Olvasónak-is rövid és bölts értelmét ki-tanulhatod. Ha nasuságokat-is, s a tévelygő Atyafiak ellenvetéseire feleleteket, Szent Írásnak üdvösséges Intéseit minden rendű Emberekhez keresed, ezen Könyvecske elődbe adgya...“

Tíz részben a keresztény ember különféle lelki igényeire, helyzeteire megtaláljuk benne a megfelelő imádságot. Az első részben a Miatyánk és Üdvözlegy parafrázisa, a hitvallások, lelkitükör („Lelki-számvetés”); a másodikban „reggeli és estvéli könyörgések”; a harmadikban hálaadások Isten jótéteményeiért, Isten felségéről, a teremtésért, megváltásért, megszentelésért; a negyedikben a szentmisére való könyörgések; az ötödikben a szentolvasóról és az Urangyaláról („a Háromszori Tsendítésről”) szóló fejtegetések vannak. A leg-gazdagabb a hatodik, hetedik és nyolcadik rész, ahol a „lelki java-inkért”, a „közönséges jókért” (Mikor Hadakkal ostoroztatunk, Az Anya-szentgyházért, Lelki-Pásztorinkért, stb.) ad könyörgéseket, és a „bizonyos személyek Imádságaiban” a különféle állapotú emberek áhitatát tolmácsolja (Szüleinkért, Jánbor Házások egymásért, Szülék magzattyokért, Magtalanok imádsága, stb.). A kilencedik részben a gyónáshoz és a szentáldozáshoz való könyörgéseket, a tizedikben pedig a litániákat és a szentekhez való imádságokat adja.

A felsorolás mellett azonban az olvasót inkább érdekelni fogja ezeknek az imádságoknak belső szerkezete, áhitatos szelleme. Az

imádságos nyelvnek belső élete, úgy amint szerkesztőjének lelkéből sarjadt. Fel kell tehát tennünk a filológus kutató kérdését: Alkottott-e Pázmány eredeti imádság-szövegeket? Vagy honnét merítette anyagát?

Pázmány műveiben általában pontosan megjelöli felhasznált olvasmányait, forrásait és a lapszéli idézetekből könyveiben nyomról nyomra követhetjük azokat. Így tesz Imádságoskönyvének első kiadásában is. (A későbbi kiadásokban ezek az idézetek szinte teljesen elmaradnak.) A megjelölések legnagyobb része a szentíráásra utal. Ismerve Pázmány forrás-jelölő gyakorlatát, kiindulásnak elfogadjuk az első kiadás előszavának megjegyzéseit:

„...egynehány ájtatos könyörgéseket és hála adásokat szedék öszve, nem csak a Régi szent atyák írásából, de legfőképpen a Szent Írásból, hogy az Istennek, az Isten szájából származott igékkel könyörögünk. Mert noha a könyv szélire fel nem jegyeztettem mindenütt a Sz. Írás helyeit, de mind az által e Könyvbe foglalt imádságoknak, csak nem minden része, a szent Írásból vétetett...”

Próbáljuk tehát nyomunkövetni szerkesztő módszerét. Hajdan a könyvolvasó, író emberek rendkívül kedvelték az olvasmányaik alapján készített jegyzet-gyűjteményeket; jeles mondások Florilegiumát, virágoskertjét; Catenákat, idézet-láncokat. Nemcsak nyomtatásban jelentek meg ilyen gyűjtemények — főleg a szónokok segítségével — de a szorgalmas olvasók maguknak is készítették ilyeneket. Így gyűjtögethette emlékezetével is, írásban is Pázmány az egy-egy tárgykör szerint csoportosított bibliai idézeteket. Nézzük például az „Imádságban-való ájtatosságért” című rövid könyörgést. A lap szélén idézett szentírási helyeket a nyelvében talán Pázmányhoz legközelebb álló Káldinak fordításában sorakoztassuk fel:

...Mert ő maga a Lélek bizonyosságot tévesen a mi lelkünknek, hogy az Isten fiai vagyunk... (Róm. 8, 16). — Annak pedig, ki hatalmas mindeneiket bévségesben megselekedni hogy-sem mi kérjük vagy értjük... (Efez. 3, 20). — Es kiöntöm a Dávid házára, és a Jerusálem lakóira, a malasztnak és a könyörgéseknek lelkét... (Zakar. 12, 10). — ...maga a Lélek könyörög érettünk ki-mondhatatlan fohászzkodásokkal... (Róm. 8, 26). — Uram, nyisd meg az ajkaimat: és a szám a te ditséreted hirdeti... (Zsolt 50, 17). — Es mondja az Úr: ...a nép a szájával, és ajkival ditsóit engem, a szíve pedig távul vagyon tőlem... (Izaiás 29, 13).

Íme, az általunk elképzelt florilegium összegyűjtött idézetei a bibliából; ezekkel az „Imádságban-való ájtatosságért” könyöröghetünk Istenhez. De lássuk miként forr eggyé, egységessé Pázmány mesteri szerkesztésében:

Örök Mindenható Isten, látod a mi tudatlanságunkat, kik nem tudjuk, mit, és mi módon kelyen kérünk. A mi szívünk tétovázó álhatatlansága-is nyilván vagon clótted. Te azért, Uram, ki mindeneiket jobban végezhetesz, hogy-sem mi tudnók érteni, vagy kérni: önts belém a könyörögésnek lelkét, mely a Hivedben ki mondhatatlan fohászzkodásokkal szokott könyörögni. Nyisd-meg, Uram, az én ajkaimat, hogy az én nyelvem ditsérje szent Nevedet: és ne tsak nyelvemmel, hanem szívemmel is tisztellyem Felsőgedet: a mi Urunk Jézus Krisztus által Amen.

Csak ismételt olvasásra vesszük észre az eggyéforrasztott szentírási idézeteket. A római levélből vett idézet az elején csak az alaphangot adja meg: Isten fiai vagyunk, és a mennyei Atya látja az imádságban való „tudatlanságunkat“, „szívünk tétovázó álhatatlan-

ságát". De a következőket már nyomról nyomra követhetjük. A szentírás szavai, mozaikszerű idézetei átelmélkedve, átélve és imádkozva eggyé válnak az írónál. Érezzük, hogy az idézett szövegelemek ott zsonganak a szavakban, fordulatokban, a beszéd zenéjében. Sőt, a szöveg épenséggel gyakorlott imádkozót sejtet, aki nemcsak az alak-
tan és mondat-
szabályaival van tisztában, hanem használni is tudja az imádság grammatikáját; aki az adott szövegtől elszakadva önállóan ki tudja fejezni gondolatait az Isten előtt. Tehát ezek a szövegek átelmélkedve imádkozni is tanítanak!

Ezt a szerkesztő módszert figyelhetjük meg a fordított imádsá-
goknál is. Leginkább a középkorban kedvelt és Szent Ágostonnak tulajdonított Soliloquiá-nak, Meditationes-nek és Manualé-nak elmélkedő imádságait használja, melyek a nagy hippói püspök Vallomásait utánozzák hangban, tartalomban. Közöttük talán a legszebb az „Isten felségéről“ szóló:

Oh mely tsudálatos, Ur Isten, a' te fényességed, inkább, hogy-sem a' Napfény, meg-vakította gyenge szemünket, ha a' Hitnek homályával bé-nem köttetük. Te vagy, én Istenem, minden jóknak kút-feje: eleje és vége minden állatoknak. Te az eget, és Földet, újaidon hordozod: a' tenger vizet tenyereddel méred: a' föld kerektségét, az eget nagy völtát araszoddal bé-fogod. Te hozzád képest, minden teremtett állat tsak olyan mint egy kis porotska... Te mindenekben vagy, de bé nem rekesztetel: mindenek felett vagy, de fel nem emeltetel: Mindenek-alatt vagy, de le nem nyomattatol. Te mindeneket látsz, de láthatatlan vagy: mindeneket hordoszs, de meg nem terheltetel; mindeneket el-váltosztatssz, de el nem változol: Mindeneket igazgatsz böltsességgeddel, tartsz hatalmaddal. Munkálkodol mindenekben fáradság nélkül; keresz minket, ki semmi nélkül nem szü-
kölködöl: meg-haragszol, tsendes lévén; el-változtatod e' világi dolgokat, de soha tanácsodat el nem változtatod...

Fordított forrásait is hűségesen jelzi, de átültetésükben szabadon jár el. Kihagyja a fölöslegesnek ítélt mondatokat, megcseréli sorrend-
jüket. Fordítási módszere külön tanulmányt érdemelne. Veretes ma-
gyar kifejezésekkel adja vissza a latint. Tömörségére idézzük a bre-
viárium reggeli imádságából, a primából átvett két könyörgést, me-
lyek az Imádságokönyv harmadik reggeli imádságába olvasztva, a
két első mondatként szerepelnek:

Örök Atya, Mindenható Isten, ki a te jó-voltodból e mai napnak kezdetit ad-
tad érnem, őrizz és segélly engem a te szent malasztoddal, hogy e mai napon
semmi gonosságra ne térjek, hanem szüntelen a te akaratodhoz és törvényedhez
igazítsam szómat, szándékimat s minden cselekedeteimet. Igazgasd Uram Isten,
vezérellyed és szentled meg testünket, lelkünket, érzékenységünket, szónak, gon-
dolatainkat, és cselekedetünket, hogy a mai napon, sem mi vétebbe ne essünk,
hanem a te igaz akaratodhoz szabjuk beszédünket, igyekezetünket és cselekedet-
ünket...

Emlegethetnénk az Imádságokönyvvel kapcsolatban is Pázmány
nyelvi kiválóságait, elevenségét, mértéktartó és logikus fegyelmezett-
ségét, barokk körmondait, szemléltető művészetét. A példákat azon-
ban egyéb műveiből is ide kellene sorakoztatnunk. Itt csupán egyet-
len, sajátos nyelvi vonatkozását szeretnénk megfigyelni. Pázmányt
(elődeinek útrakészítése után) a magyar teológiai nyelv, a hittudo-
mány veretes mesterségbeli kifejezései, és a magyar vallásosság sa-
jatos szókincse megteremtőjének tekintjük. Kiragadott példaként áll-
jon itt a breviáriumból és a Mindenszentek litániája könyörgéseiből
ismert „Actiones nostras...” kezdetű latin imádság fordítása:

Kérünk téged, Úr Isten, hogy ébresztő malasztoddal elkezdvén a jót bennünk, segítő malasztoddal kíséred tselekedetünket; hogy minden munkánk, és imádságunk a te Nevedben kezdessék, és te általad vitessék véghez. A mi Urunk Jesus Kristus által...

Az ébresztő malaszt és a segítő malaszt kifejezéseivel a latin „aspirando praeveni“ (= sugalmazásoddal előzd meg) és „adiuvando prosequere“ (= segítségeddel kövesd) szavakat a kegyelemtanból vett pontos, szabatos értelmével fordítja. (A magyar vallásosság történeti szótára lenne hivatva ezt a kérdést kimerítően feldolgozni!)

Pázmány tehát maga alkotta, szerkesztette, fordította, csiszolgatta imádságait, Forrása elsősorban a biblia. De a közel egykorú imádságyanyag ismeretében érdekes összefüggéseket is felfedezhetünk. Emeltettük, hogy Pázmány Imádságoskönyve előtt Prágában, 1594-ben Fejérvári István adott ki magyarnyelvű imádságoskönyvet. Ezt a történetíró Katona István tartotta számon; ja azonban már egyetlen példányát sem ismerjük. Sokan úgy gondolják, hogy az 1615-ös, ugyancsak Prágában a szerző vagy fordító neve nélkül megjelent magyar imádságoskönyv ennek második kiadása lenne. Az összehasonlításnál kiderül, hogy Pázmány imádság-anyagának mintegy negyed része — darabosabb, régiesebb nyelvezettel — megtalálható ebben a második prágai imádságoskönyvben. Feltehetjük tehát, hogy Pázmány ismerte Fejérvári István imádságoskönyvét, és annak anyagából mintegy a felét, — átcsiszolgatva, saját nyelvi izléséhez formálva — átvette a magáéba. Ezek között szerepelnek a szentmisére való és a hét fő bűn elleni imádságok és a „közönséges jókért való“ könyörgések sok darabja. Egy részük kétségtelenül az általánosan ismert, a középkor örökségének tekinthető imádság-kincshez tartozik. Ilyenek Szent Brigitta tizenöt imádsága a kereszten függő Úr Jézushoz, a könyörgések a szenvedő Krisztus hét szaváról, Szent Bernát imádsága Jézus nevérol (Oh áldott Jézus, oh kegyes Jézus...) és a misekönyvből fordított, különféle alkalmakra való orációk. Mindenesetre feltűnő, hogy a prágai imádságoskönyvvel közös imádságoknál Pázmány csupán két esetben jelzi forrásait a lap szélén. Kevésbé valószínű, hogy az 1615-ös prágai könyvecske (ha nem Fejérvári István munkájának második kiadása lenne) céltudatosan éppen azokat az Imádságokat vette volna át Pázmánytól, melyek mellett nem talált lapszéli forrás-jelzést. Talán helyes a sejtésünk, ha Fejérvári István prágai imádságoskönyvében keressük azokat a láncszemeket, melyek Pázmány Imádságoskönyvét a hagyománybeli gyökerekkel — Szent Brigittával, Bernáttal, kódexeinkben és a korabeli imádkozók ajkán élő hagyományos középkori kincssel — kötik össze. (Ennek feltárása és bemutatása külön tanulmányt kíván!)

Pázmány az első kiadás előszavában Kapi Annának, hethesi Pethe László feleségének ezt írja: „... minap kegyelmed itt Graeczben léteben panaszolkodván, mind maga, s mind a több Magyar országi Keresztyének nevével, mely szükön és ritkán találatnék a mi Nemzetünk közt, keresztyéni imádságos könyvecske...“ És a második kiadás elején ugyancsak Kapi Annának így folytatja: „... az

vége irtam vala, hogy mind az világi állapotban, s mind az Istenhez való áitatosságban megfogyatkozott hazánkban lakozó híveket, igaz hittel gerjedező fohászzkodásra, keresztyéni szeretetből származott imádkozásra vezérelném, és oktatnám...“ Tehát gyakorlati szükség Pázmány indítója. Az imádságnak módjára tanítani, a különféle állapotban lévő emberek áhíthatának indítást adni. A gyakorlati célt érezzük a kereszvetésről vagy a szenteltvíz hasznáról, az Ürangyaláról és a szentolvasóról szóló egyébként fölöslegesen terjedelmesnek látszó fejtegetéseiben is. Gyakorlatiasságában szerény mértéktartás jellemzi. Nem akar mindent átfogni, minden lehető helyzetre, ünnepre és szenthez könyörgések sorát faragni, gyűjteni, mint a következő XVIII. század imádságoskönyveiben látjuk. Nem akarja percről percre, szinte lehetetlen igényeket támasztva, lekötni az imádkozó életét.

Pázmány Imádságoskönyvét, úgy érezzük, egységes szellem járja át. Fordítás közben is alakít, a kölcsönzötteket pedig mindig lecsiszolja, átformálja saját lelke és nyelvi izlése szerint. Minden darabja a szerző lelkéből fakad és ezért valamennyi mögött, alapeszmeként ott sejtjük a súlyosan dübörgő tételt: Fölséges, magasztos az Isten, aki teljes odaadást kíván a parányi ember-teremtménytől. Pázmány mindezt inkább logikával, értelemmel, semmint az érzelmekre hatva mondja el százhetvenkét imádság-szövegében. Mélyen átértett, átímadkozott könyörgései mögött a bölcelet professzora és a hittudós áll. Az ajánlás asszonyoknak szól és a női áhíthat igényeit, alkalmait sem hagyja egészen figyelmen kívül, az Imádságoskönyv mégis inkább férfiaké. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a legszorgalmasabb XVIII. századi kölcsönző, Pongrácz Eszter, a női igényekre szabott imádságoskönyvében, az Aranykoronában Pázmány imádság-szövegeinek több mint a felét átvette; de megváltoztatta, főleg lerövidítette azokat.

Pázmány Péter Imádságoskönyve ma is él! Háromszázötven esztendő alatt huszonhat kiadást és talán még több átdolgozást, szemelvényes válogatást ért meg. Ha a megérdemelt teljes, modern kiadása nincs is kezünkben, mégis imádságoskönyveink tele vannak tőle kölcsönzött imádságokkal. A mai embernek áhíthatos gondolatát, érzését is kifejezi. Lapozzuk csak fel legkedvesebb imádságoskönyveinket! Diákkorunkban Pázmány imájával keltünk és esti könyörgésével térünk nyugovóra; gyónásaink és szentáldozásaink után az ő szövegein tanultuk meg a hálaadás, benső, áhíthatos mondanivalóját. Elsősorbatonként, papok szombatján az ő szavait idézzük az „igaz lelkipásztorokért“ könyörögve: „Kegyes és kegyelmes Atyánk! ki Szent Fiad által azt parantsolád, hogy igaz és hív munkásokat kérjünk tőled...“ Észre sem vesszük, hogy századok multak el e szövegek felett. A „Nagyar Nemzetnek hűséges Dajkája“ (az 1701-es nagyszombati kiadás előszavával élve) édes anyanyelvünk bölcsőjénél, gyermekkoránál dajkálkoldva az imádság nyelvére tanított három és fél százados gyakorlatával: „... az Imádkozást gyakor imádkozással...“!